

Stemmen in een Willekeurig Stemlokaal

Evaluatie van het experiment tijdens de Europese verkiezingen 2009

Voor: Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Door: Gaby Vullings
Research Manager

Datum: 26 augustus 2009

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Copyright:

© Synovate BV. Alle rechten voorbehouden.
De concepten en ideeën die u in dit document worden aangeboden zijn intellectueel eigendom van Synovate. Deze zijn strikt vertrouwelijk van aard en worden u aangeboden met dien verstande dat zij door u strikt vertrouwelijk behandeld dienen te worden en dat van de hiervoor genoemde concepten en ideeën geen gebruik zal worden gemaakt. Bij het aanleveren van dit document aanvaardt of veronderstelt Synovate geen verantwoordelijkheid voor enig ander doeleinde of tegenover enig andere persoon aan wie dit rapport wordt getoond of die het eventueel in handen krijgt, behalve in het geval waar dit uitdrukkelijk is overeengekomen door middel van onze voorafgaande schriftelijke toestemming.

Inhoud

	Pagina
1. Samenvatting	2
2. Achtergrond en doelstelling	4
3. De identificatieplicht	7
4. De stempas	18
5. De vervangende stempas	24
6. Vergoeding medewerkers	29
7. Overige interessante bevindingen	30
8. Conclusie	32

1. Samenvatting

Bij de verkiezing van de Nederlandse leden voor het Europees Parlement op 4 juni 2009 was het in 353 gemeenten mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Kiezers hebben hiervoor een stempas ontvangen. Zonder stempas kunnen mensen niet stemmen. Dit in tegenstelling tot de oude situatie waarbij mensen ook zonder oproepingskaart konden stemmen, mits ze zich konden identificeren.

In opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft Synovate een evaluatieonderzoek uitgevoerd. Het onderzoek vond plaats onder 987 kiesgerechtigden, 249 gemeenten en 580 voorzitters van een stembureau.

De identificatieplicht

Voor kiesgerechtigden die wilden stemmen met de stempas gold een identificatieplicht. Kiesgerechtigden waren hiervan goed op de hoogte, 87 procent wist ervan. Nagenoeg iedereen (95 procent) wist ook dat zonder stempas niet gestemd kon worden. Hiervoor is de stempas zelf de voornaamste informatiebron.

In hun toelichting in het kader van deze evaluatie hebben diverse voorzitters en gemeentefunctionarissen de vrees uitgesproken dat veel kiesgerechtigden moeite hebben met de identificatieplicht. Het onderzoek onder kiesgerechtigden laat zien dat dit echter niet het geval is. Er is vooral veel steun, slechts zes procent van de kiesgerechtigden vindt de identificatieplicht een slechte zaak.

Van alle kiesgerechtigden zegt 1.6 procent niet te beschikken over een geldig identiteitsbewijs. Per 1.000 kiesgerechtigden hebben 2.5 mensen zich gemeld bij een stembureau zonder geldig identiteitsbewijs. De controle van het identiteitsbewijs neemt ongeveer 47 seconden in beslag, de controle van de stempas ongeveer 29 seconden.

Als hulpmiddel bij de controle van Europese identiteitsbewijzen heeft het ministerie de brochure Geldige Identiteitsdocumenten verspreid. Het document is op vier van de tien

stembureaus op de verkiezingsdag daadwerkelijk geraadpleegd. De voorzitters vinden de brochure nuttig, overzichtelijk en duidelijk.

De stempas

Kiesgerechtigden vinden de stempas duidelijk, begrijpelijk en volledig. Voor de medewerkers van de stembureaus is het eerstelijns echtheidskenmerk, het hologramfolie, goed te controleren. Op de helft van de stembureaus is ook wel eens het tweedelijns echtheidskenmerk gecontroleerd. Dit werd lastiger gevonden: een op de vijf vond het niet eenvoudig, met name omdat het kenmerk niet (gemakkelijk) te vinden was. Het kwam overigens slechts een enkele keer voor dat een stempas is ingenomen vanwege twijfel aan echtheid.

De distributie van de stempassen is niet overal goed verlopen. Een vijfde van de gemeenten heeft te maken gehad met problemen of knelpunten. Het betreft hier vooral de verspreiding door TNT-Post of een ander postbedrijf.

De vervangende stempas

Ruim de helft van de kiesgerechtigden wist dat het mogelijk was om een vervangende stempas aan te vragen. Kiesgerechtigden konden tot en met 2 juni een vervangende stempas aanvragen. Een kwart van alle kiesgerechtigden was bekend met deze termijn. Net als voor de identificatieplicht is ook hier de stempas zelf de voornaamste informatiebron.

Voor zeven procent van de kiesgerechtigden heeft de identificatieplicht of het kwijt zijn van de stempas een rol gespeeld in de keuze om niet te gaan stemmen. Op elk stembureau hebben zich gemiddeld twee kiesgerechtigden gemeld zonder (vervangende) stempas. Dit is 0.06 kiesgerechtigde per 1.000 kiesgerechtigden.

De termijn van 2 juni voor het aanvragen van de vervangende stempas was voor vrijwel alle gemeenten goed haalbaar. Voor vier procent van de gemeenten, met name de stedelijke gemeenten, vormde het wel een knelpunt.

2. Achtergrond en doelstelling

In dit hoofdstuk wordt de achtergrond en doelstelling van de evaluatie beschreven. Ook wordt kort ingegaan op de onderzoeksopzet. Meer informatie over de onderzoeksopzet is te lezen in bijlage 1.

2.1 Doelstelling: evaluatie van stemmen in een willekeurig stemlokaal bij de Europese verkiezingen

Bij de verkiezing van de Nederlandse leden voor het Europees Parlement op 4 juni 2009 was het voor de vierde keer op grote schaal mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. In 353 gemeenten konden kiezers in een ander stemlokaal stemmen dan het 'eigen' stemlokaal. Mits natuurlijk binnen de eigen gemeente en mits de kiezer zijn of haar stempas bij zich had.

Om het stemmen in een willekeurig stemlokaal te evalueren, heeft Synovate in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties een onderzoek uitgevoerd onder alle betrokkenen. Dat zijn de gemeenten, de medewerkers van de stembureaus en de kiesgerechtigden.

De evaluatie richt zich specifiek op:

- De identificatieplicht. Kiezers dienden zich te identificeren om tot de stemming te worden toegelaten.
- Het nieuwe model van de stempas. In tegenstelling tot de eerdere experimenten, was er nu één model stempas voor alle gemeenten. Gemeenten konden niet meer kiezen.
- Het aanvragen van de vervangende stempas. Bij de eerdere experimenten konden kiezers in ieder geval tot vijf dagen voor de verkiezingsdag een vervangende stempas aanvragen. Gemeenten konden echter kiezen deze termijn te verlengen, tot uiterlijk één dag voor de verkiezingsdag. Bij de laatste verkiezingen is de termijn echter voor alle gemeenten gelijk gesteld. Tot en met dinsdag 2 juni konden kiezers bij de gemeente terecht voor een vervangende stempas.

2.2 Onderzoeksopzet

Het onderzoek is uitgevoerd onder kiesgerechtigden, gemeenten en voorzitters van de stemlokalen. Een uitgebreide verantwoording van de onderzoeksopzet, de respons en de waarborging van de representativiteit vindt u in bijlage 1.

Kiesgerechtigden

De kiesgerechtigden zijn door middel van een online vragenlijst ondervraagd. Er zijn alleen kiesgerechtigden ondervraagd die woonachtig zijn in één van de 353 gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was. De steekproef is getrokken uit het Online Interview Panel van Synovate. Dit is een panel van circa 88.000 Nederlanders. Deze mensen zijn op verschillende manieren geworven (telefonisch, online en face to face) waardoor het goed mogelijk is om een representatieve steekproef samen te stellen. De resultaten die in dit rapport besproken worden zijn representatief voor alle kiesgerechtigden woonachtig in de gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Om de representativiteit te waarborgen is in het steekproefdesign rekening gehouden met geslacht, leeftijd, opleiding en internetgebruik. Door middel van een weging achteraf zijn eventuele afwijkingen hierop nog gecorrigeerd. Tevens is gewogen op opkomst, zodat (wanneer er uitspraken gedaan worden over alle kiesgerechtigden) de stemmers en niet-stemmers in de juiste verhouding vertegenwoordigd zijn.

De datacollectie vond plaats van 5 tot en met 25 juni 2009. In totaal hebben 987 kiesgerechtigden de vragenlijst ingevuld.

Gemeenten

Alle gemeenten (waar het mogelijk was om in een willekeurig stemlokaal te stemmen) zijn uitgenodigd voor het onderzoek. Voorafgaand aan de verkiezingen heeft Synovate per e-mail een vooraankondiging gestuurd naar de contactpersonen. De e-mailadressen heeft Synovate via het ministerie verkregen. De vooraankondiging bevatte de vragenlijst, zodat de gemeenten van tevoren wisten welke gegevens van ze

nodig waren. Gemeenten konden kiezen: ofwel ze vulden de evaluatievragenlijst online in (via een link die Synovate 5 juni via een e-mail heeft verstuurd) ofwel ze stuurden een schriftelijke vragenlijst per post terug. Gemeenten hadden van 5 juni tot en met 10 juli de tijd om de vragenlijst in te vullen. 249 Gemeenten hebben de evaluatievragenlijst ingevuld.

Voorzitters van de stemlokalen

Ook de voorzitters zijn gevraagd om een online vragenlijst in te vullen. De e-mailadressen zijn via de gemeenten verkregen. De gemeenten is gevraagd om aan de hand van een steekproefinstructie een aantal voorzitters te selecteren (dus niet alle voorzitters zijn uitgenodigd voor het onderzoek). De voorzitters hadden van 5 tot en met 30 juni de tijd om de vragenlijst in te vullen. In totaal hebben 580 voorzitters deelgenomen aan het onderzoek.

In deze rapportage worden de resultaten onderscheiden naar stedelijkheid. Uitgangspunt is de CBS-classificatie, lopend van *zeer sterk stedelijke gemeenten* tot *niet stedelijke gemeenten*. De indeling is gebaseerd op de gemiddelde omgevingsadressendichtheid (aantal adressen per km²).

Als bij het voorzittersonderzoek gesproken wordt over *zeer sterk stedelijke gemeenten* dan betreft het Amsterdam en Rotterdam. Van deze steden zijn de voorzitters ondervraagd.

Synovate heeft al drie keer eerder de evaluatie uitgevoerd van het experiment stemmen in een willekeurig stemlokaal. Waar mogelijk is in dit rapport een vergelijking gemaakt met de resultaten van de eerdere evaluaties. Omdat de huidige evaluatie een andere focus kent, zijn de vragenlijsten en de onderzoeksopzet echter niet vergelijkbaar met de eerdere evaluaties. De vergelijkingen dienen dus voorzichtig geïnterpreteerd te worden.

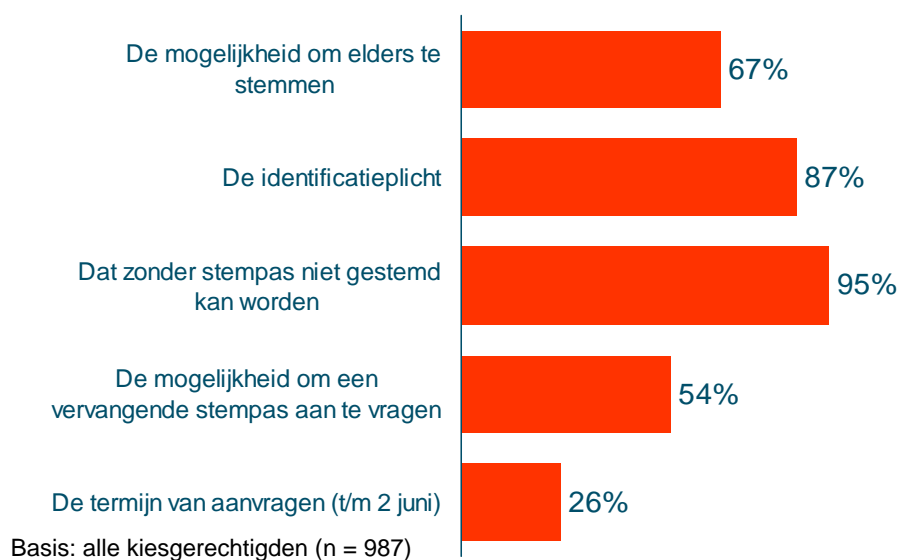
3. De identificatieplicht

In tegenstelling tot de vorige experimenten, gold voor de kiesgerechtigden een identificatieplicht. Naast de stempas, moesten de kiesgerechtigden dus ook hun identificatie laten zien. Hoe hebben de verschillende betrokkenen de identificatieplicht ervaren? In dit hoofdstuk wordt de identificatieplicht geëvalueerd. Besproken wordt hoeveel kiesgerechtigden op de hoogte waren van de identificatieplicht en in hoeverre ze de identificatieplicht steunen. Vervolgens wordt bekeken hoeveel kiesgerechtigden niet over een geldig identiteitsbewijs beschikken. Tenslotte wordt ingegaan op de praktijk van de medewerkers: hoeveel tijd kost het om het identiteitsbewijs te controleren en hoe waardevol was de brochure Geldige Identiteitsbewijzen?

3.1 Kiesgerechtigden waren goed op de hoogte van de identificatieplicht

In hoeverre waren de kiesgerechtigden op de hoogte van de identificatieplicht?

Figuur 1: Waren kiezers op de hoogte van...

De identificatieplicht was goed bekend: 87 procent van de kiesgerechtigden wist dat zonder identificatie niet gestemd kon worden. Ook wisten nagenoeg alle kiesgerechtigden (95 procent) dat ze zonder stempas niet konden stemmen.

Opvallend is dat het aantal mensen dat wist dat het mogelijk was om in een ander stemlokaal te stemmen aanzienlijk lager ligt; 67 procent wist hiervan. Blijkbaar koppelen kiesgerechtigden de stempas en de identificatieplicht niet aan het nieuwe systeem van stemmen in een willekeurig stemlokaal. Ze denken dat de identificatieplicht altijd al gold.

Opmerkelijk is dat de bekendheid met het stemmen in een willekeurig stemlokaal lager is dan bij de vorige experimenten. Bij de verkiezingen voor de provinciale staten in het voorjaar van 2007 was 79 procent van de kiesgerechtigden op de hoogte. Bij de landelijke verkiezingen eind 2006 was drie kwart op de hoogte. Nu is het 67 procent. De kennis lijkt te zijn weggezakt. Wat wellicht meespeelt is de populariteit van de landelijke verkiezingen. Omdat de opkomst daarbij hoger is dan bij de Europese verkiezingen, zijn meer mensen goed geïnformeerd. Let wel: de evaluatie kende toen een andere onderzoeksopzet en een aangepaste vraagstelling. Deze bevinding moet dus voorzichtig geïnterpreteerd worden.

Van de stemmers die op de hoogte waren van de mogelijkheid om in een ander stemlokaal te stemmen zegt 19 procent er gebruik van te hebben gemaakt. Gepercentageerd op alle kiesgerechtigden, dus inclusief de niet-stemmers en de mensen die niet op de hoogte waren, is dit zes procent. Van alle kiesgerechtigden is dus zes procent bij een ander stemlokaal gaan stemmen. Dit is vergelijkbaar met de verkiezingen voor de provinciale staten in 2007, toen ook zes procent elders had gestemd. Bij de landelijke verkiezingen in 2006 lag het wat hoger (tien procent).

Hoe wisten de kiesgerechtigden van de identificatieplicht en dat zonder stempas niet gestemd kon worden?

Tabel 1: Kunt u zich nog herinneren hoe u geïnformeerd bent? Hoe wist u... (in percentage)

%	Dat zonder id niet gestemd kon worden	Dat zonder stempas niet gestemd kon worden
Via informatie op de stempas	39	38
Via een brief van de gemeente	25	26
Via (regionale) televisie	24	16
Via (regionale) krant	16	12
Via (regionale) radio	14	9
Via een brochure/folder	13	12
Van de vorige verkiezingen	13	20
Van vrienden, familie, kennissen	7	7
Via internet	7	5
Anders	2	2
Weet ik niet meer	13	14

Basis: op de hoogte van identificatieplicht (n = 875) / zonder stempas niet stemmen (n = 943)

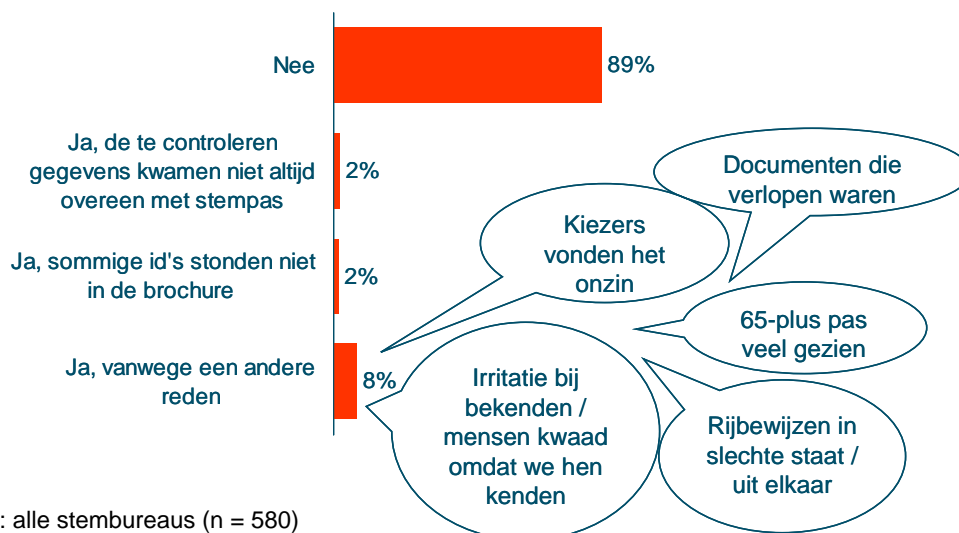
De voornaamste informatiebron is de stempas, gevolgd door een brief van de gemeente. Ook bij de eerdere experimenten bleek de stempas zelf de voornaamste informatiebron.

3.2 Kiesgerechtigden steunen de identificatieplicht

Diverse gemeentefunctionarissen en voorzitters hebben in hun toelichting op de evaluatievragenlijst laten weten dat de identificatieplicht nog niet door alle kiezers even goed geaccepteerd is. Verschillende voorzitters en functionarissen noemen hierbij expliciet dat ouderen er meer moeite mee hebben dan jongeren. Ook geven diverse voorzitters en gemeentefunctionarissen aan dat de medewerkers het vervelend vinden om bij bekenden om identificatie te moeten vragen. Enkele voorzitters vertellen dat het bij hen is voorgekomen dat wanneer iemand geen identificatie bij zich had, deze persoon ter plekke een ander persoon gemachtigd heeft om voor hem/haar te stemmen. Ook een gemeentefunctionaris noemt dit: 'het is erg moeilijk uit te leggen dat je iemand moet weigeren omdat ze geen geldig legitimatiebewijs hebben maar dat ze ter plekke een ander kunnen machtigen en op die manier toch zonder legitimatie kunnen stemmen.'

Ondanks deze kritische geluiden, hebben de meeste stembureaus geen problemen ervaren bij de controle. 11 procent van de voorzitters zegt dat zij knelpunten of problemen hebben ervaren.

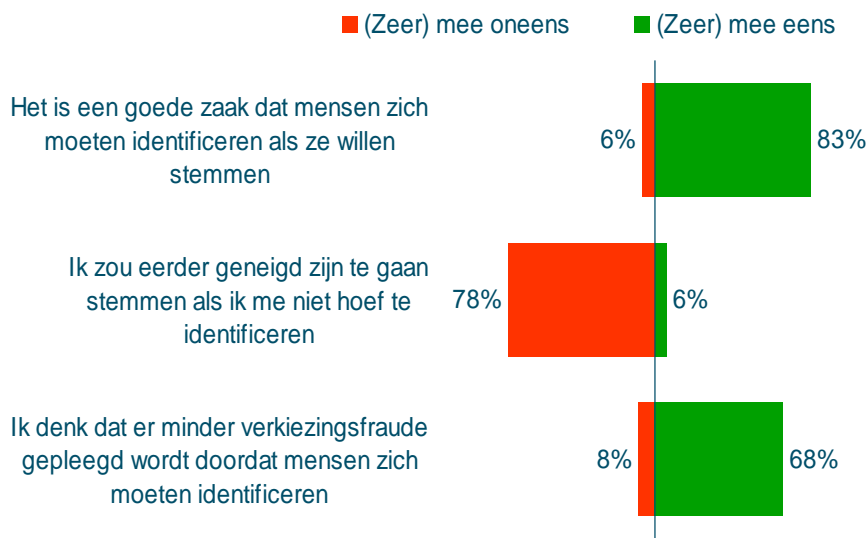
Figuur 2: Heeft uw stembureau knelpunten of problemen ervaren bij de controle van de identiteitsdocumenten?

Basis: alle stembureaus (n = 580)

Klopt het wat de voorzitters en gemeenten denken? Dat kiesgerechtigden moeite hebben met de identificatieplicht? De kiesgerechtigden kregen enkele stellingen over de identificatieplicht voorgelegd.

Figuur 3: In hoeverre bent u het eens met de volgende stellingen?

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 987)

In tegenstelling tot wat de voorzitters en de gemeentefunctionarissen vrezen, is er juist wel veel steun voor de identificatieplicht. Slechts zes procent van de kiesgerechtigden vindt de identificatieplicht een slechte zaak. Tevens ziet zes procent de identificatieplicht als een drempel: zij zijn daardoor minder geneigd om te gaan stemmen. Het overgrote deel van de kiesgerechtigden vindt de identificatieplicht echter wel een goed zaak.

Eén ding hebben de voorzitters en gemeenten wel juist aangevoeld: ouderen vinden de identificatieplicht vaker een slechte zaak dan jongeren en mensen van middelbare leeftijd.

3.3 Van alle kiesgerechtigden zegt 1.6 procent niet te beschikken over een geldig identiteitsbewijs

Nagenoeg alle kiesgerechtigden zijn naar eigen zeggen in het bezit van een geldig identiteitsbewijs. Nog geen twee procent beschikt niet over een geldig identiteitsbewijs. Om precies te zijn: 0.3 procent zegt geen identiteitsbewijs te hebben en 1.3 procent heeft wel een identiteitsbewijs, maar dit is verlopen.

Ook de gemeenten zijn gevraagd om een schatting te geven van het aantal kiesgerechtigden dat niet beschikt over een paspoort of identiteitskaart. Gemiddeld komen de gemeenten uit op 2.1 procent van de kiesgerechtigden. Dit is een wat hoger percentage dan de 1.6 procent uit het onderzoek onder kiesgerechtigden. Maar let wel: de gemeenten vonden het erg lastig om deze schatting te maken. Meer dan de helft blijft het antwoord op deze vraag schuldig en de schattingen van de overigen lopen sterk uiteen.

3.4 In de kleinere gemeenten hebben kiesgerechtigden zich vaker zonder identiteitsbewijs gemeld

Hoeveel kiezers hadden geen identiteitsbewijs bij zich toen zij wilden stemmen? De stembureaus hebben dit, voor het proces verbaal dat zij moesten opmaken, bijgehouden. Aan de gemeenten is verzocht de gegevens van de verschillende stembureaus te aggregeren op gemeenteniveau.

Per 1.000 kiesgerechtigden hebben 2.5 kiesgerechtigden, dat is dus 0,25 procent, geprobeerd om te stemmen zonder geldig identiteitsbewijs. De stembureaus in de weinig en niet-stedelijke gemeenten hebben vaker te maken gehad met kiesgerechtigden zonder identiteitsbewijs dan de stembureaus in de matig en (zeer) sterk stedelijke gemeenten. Dit is niet geheel verrassend, omdat in de kleine gemeenschappen mensen elkaar vaak persoonlijk kennen (en er vanuit gaan dat identificeren daarom niet nodig is).

Tabel 2: Aantal kiezers dat zich bij een stembureau gemeld heeft zonder geldig identiteitsbewijs, per 1.000 stemgerechtigden

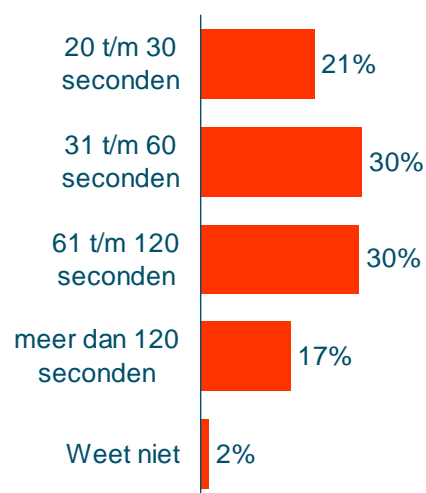
	Geen geldig id
(Zeer) sterk stedelijk	1.54
Matig stedelijk	1.73
Weinig stedelijk	3.48
Niet stedelijk	2.16
Alle gemeenten	2.46

Basis: alle gemeenten (n = 249)

3.5 Controle identificatie kost meer tijd dan controle stempas

Zijn de medewerkers van de stembureaus veel tijd kwijt door de nieuwe werkwijze? De voorzitters schatten dat het ongeveer 59 seconden duurt voordat een kiezer kan gaan stemmen, nadat hij/zij zich heeft gemeld.¹

Figuur 4: Kunt u een inschatting maken van de gemiddelde tijd die uw stembureau de afgelopen verkiezingen bezig is geweest met één kiezer?

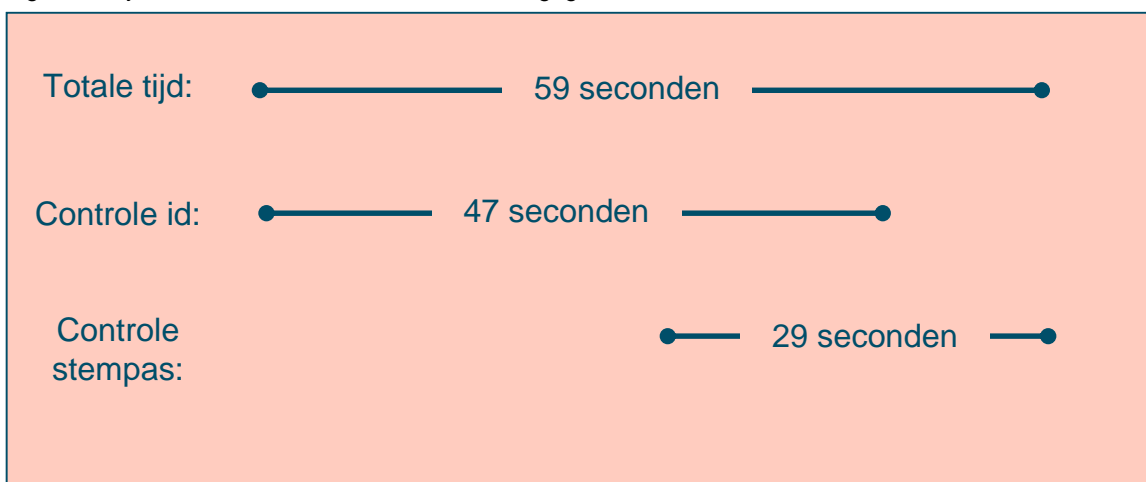

Basis: alle stembureaus (n = 580)

¹ Weergegeven zijn de medianen. Omdat de antwoorden sterk uiteenlopen, van 20 tot 600 seconden, geeft de mediaan een betrouwbaarder beeld dan het gemiddelde. Het gemiddelde is 96 seconden, de mediaan 59 seconden.

Het controleren van het identiteitsbewijs duurt volgens de voorzitters 47 seconden. De controle van de stempas neemt 29 seconden in beslag. Deze werkzaamheden kunnen natuurlijk tegelijkertijd (door verschillende medewerkers) worden uitgevoerd.

Figuur 5: Tijd besteed aan werkzaamheden. Weergegeven is de mediaan

Basis: alle stembureaus (n = 580)

Opvallend is dat de medewerkers van de niet-stedelijke gemeenten slechts 32 seconden zeggen te doen over de controle van het identiteitsdocument. Wat hier waarschijnlijk een rol speelt is dat door de kleine gemeenschap de medewerkers veel mensen persoonlijk kennen.

3.6 Medewerkers vinden de brochure Geldige Identiteitsdocumenten nuttig, overzichtelijk en duidelijk

Het ministerie heeft onder de stembureaus een brochure verspreid, genaamd Geldige Identiteitsdocumenten. Hierin staan voorbeelden van identiteitsdocumenten van de lidstaten van de Europese Unie. Met deze brochure kunnen stembureauleden dus nagaan of een 'vreemd' identiteitsdocument geldig is.

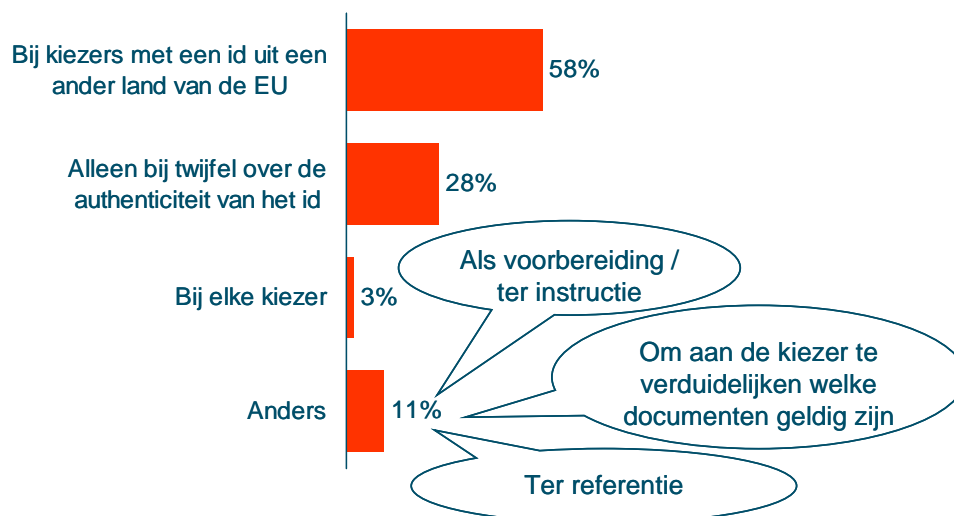
Op nagenoeg alle stembureaus, 96 procent, was de brochure beschikbaar. Bij twee procent van de stembureaus was de brochure niet beschikbaar en bij nog eens twee procent weet de voorzitter eigenlijk niet of de brochure wel beschikbaar was. De

brochure ontbrak overigens vooral bij de stembureaus waar het ook minder relevant was: in de niet- en weinig stedelijke gemeenten. Hier wonen immers minder kiezers met een buitenlands identiteitsbewijs dan in de stedelijke gebieden.

Zo'n vier op de tien stembureaus hebben de brochure op de verkiezingsdag ook daadwerkelijk gebruikt. In Amsterdam en Rotterdam (de zeer sterk stedelijke gemeenten) is dit zelfs 62 procent.

Wanneer hebben de stembureaus de brochure gebruikt?

Figuur 6: In welke situatie heeft uw stembureau de brochure gebruikt?

Basis: stembureaus die de brochure gebruikt hebben (n = 237)

Bijna drie op de tien stembureaus die de brochure gebruikt hebben, hebben dit alleen gedaan bij twijfel over authenticiteit.

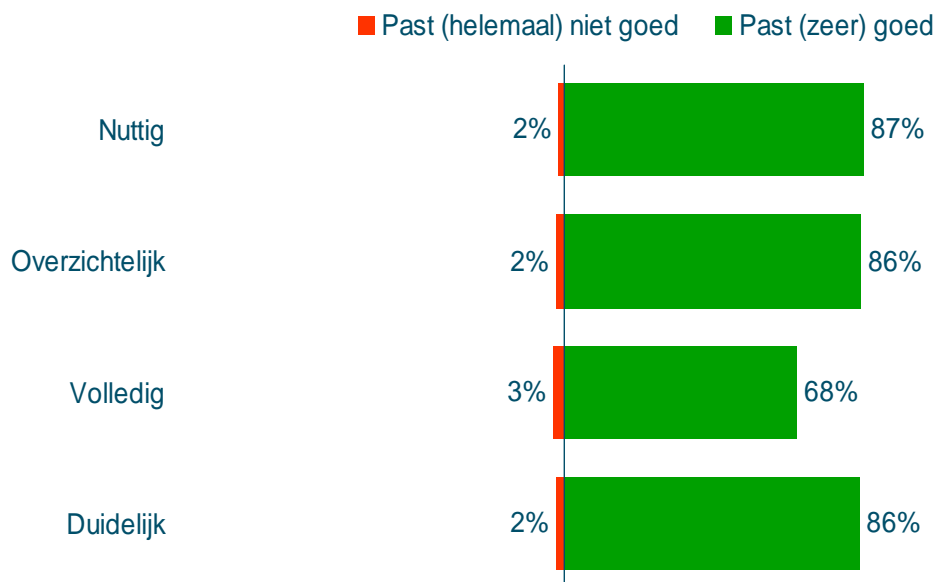
Is het voorgekomen dat het identiteitsdocument niet in de brochure stond, terwijl er wel twijfel was over de authenticiteit? Acht procent van de stembureaus die de brochure gebruikt hebben, zegt van wel. Gepercentageerd op alle stembureaus is dit drie procent. Op drie procent van de stembureaus zijn dus kiezers geweest met een

identiteitsdocument dat niet in de brochure stond, maar waarbij de medewerkers wel twijfel hadden over de authenticiteit.

Wanneer dit voorkwam kon de kiezer in diverse gevallen alsnog een ander identiteitsdocument laten zien. Vier op de tien voorzitters bij wie dit is voorgekomen hebben naar de contactpersoon bij de gemeente gebeld om meer informatie te vragen. Slechts één van de ondervraagden heeft in dat geval het Informatiepunt Verkiezingen gebeld.

Hoe beoordelen de voorzitters de brochure Geldige Identiteitsdocumenten eigenlijk? Hieronder staat hun oordeel op enkele verschillende aspecten.

Figuur 7: In hoeverre vindt u de volgende beschrijvingen passen bij de brochure Geldige Identiteitsdocumenten?

Basis: alle stembureaus (n = 580)

De voorzitters die 'weet niet/geen mening' antwoordden zijn niet weergegeven

De brochure wordt goed beoordeeld. De stembureaus vinden de brochure nuttig. In de zeer sterk stedelijke gemeenten is zelfs 97 procent deze mening toegedaan. Ook wordt de brochure goed beoordeeld op overzichtelijkheid en duidelijkheid. Het aspect volledigheid blijft hierbij wat achter, hoewel ook hier slechts een enkeling uitgesproken negatief is.

Welke verbeterpunten zien de critici? Sommige critici hebben het gevoel dat zij in de rol van 'douanebeambte' worden geplaatst.

- 'De ballast voor het stembureau staat mijns inziens niet in vergelijking met de opbrengst, namelijk het niet laten uitbrengen van stemmen die niet uitgebracht zouden mogen worden op basis van een vals identiteitsbewijs.'
- 'Met alleen de brochure in de hand is men niet in staat een vals identiteitsbewijs te herkennen.'
- 'In deze gevallen zou men ze ook naar het hoofdstembureau kunnen sturen.'
- 'Misschien is het handiger om mensen die geen Nederlands id-bewijs hebben naar één of twee (of meerdere bij grote gemeenten) gespecialiseerde stembureaus te verwijzen.'

Diverse critici geven aan behoefte te hebben aan informatie waarmee ze de echtheid kunnen controleren:

- 'Geef in de brochure aan hoe je de echtheid kunt controleren (hologramcijfers, kleine letters en dergelijke.)'
- 'Het zijn alleen voorbeelden van geldige id-documenten, geen referenties waar men eventueel op zou moeten letten als het op het oog geldige id vals zou zijn.'
- 'De hologrammen zijn niet duidelijk te zien en dat is nodig als controlemiddel.'

Sommigen vinden het document niet volledig genoeg:

- 'Niet alle id-bewijzen staan erin, bijvoorbeeld de Duitse rijbewijzen, daar schijnt diversiteit in te zijn.'
- 'Hopelijk is het voor de volgende EP-verkiezingen wel mogelijk een volledig overzicht te verschaffen.'
- 'Bij de diverse typen had een jaartal 'uitgereikt van/tot' toegevoegd kunnen worden.'

Terwijl anderen het juist te uitgebreid vinden:

- 'Ik mis een korte samenvatting met belangrijkste aandachtspunten.'
- 'Kan, met het oog op het milieu, compacter en op minder belastend papier.'
- 'Het is en blijft een zoekplaatje. Ik ben geen douanebeambte.'
- 'Landen zouden overzichtelijker ingedeeld kunnen worden. Het moet in één oogopslag te vinden zijn.'

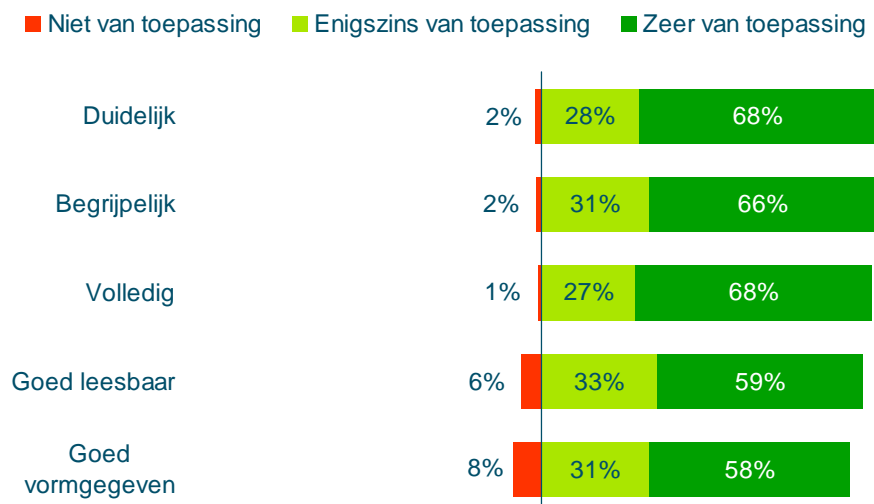
4. De stempas

In dit hoofdstuk wordt de stempas besproken. Allereerst komt aan bod wat kiesgerechtigden van de stempas vinden. Vervolgens wordt de kant van de medewerkers belicht: hoe verliep de controle? En zijn er veel stempassen ingenomen? Ten slotte wordt de productie en distributie van de stempas besproken.

4.1 Kiesgerechtigden vinden de stempas duidelijk, begrijpelijk en volledig

Hoe oordelen de kiesgerechtigden over het uiterlijk van de stempas? Om het geheugen wat op te frissen, werd aan de kiesgerechtigden een afbeelding van de stempas op het scherm getoond. Vervolgens zijn zij gevraagd of zij de stempas op enkele aspecten wilden beoordelen.

Figuur 8: In hoeverre vindt u de volgende beschrijvingen van toepassing op de zojuist getoonde stempas?

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 987)

De stempas wordt op alle aspecten positief beoordeeld. Alleen over de vormgeving en leesbaarheid zijn enkele kritische geluiden te horen. Stemmers zijn over het algemeen positiever over de stempas dan niet-stemmers.

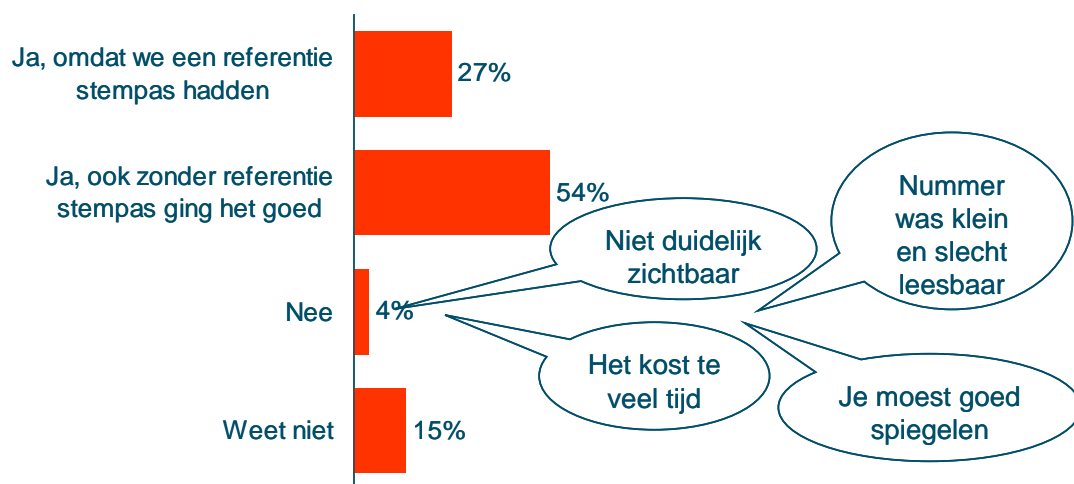
4.2 Medewerkers vinden het eerstelijns echtheidskenmerk, het hologramfolie, gemakkelijk te controleren

De medewerkers van het stembureau waren goed bekend met het eerstelijns echtheidskenmerk. Bij 92 procent van de stembureaus wist men dat het hologramfolie het eerstelijns echtheidskenmerk was. Vijf procent van de voorzitters zegt expliciet dat zij dit niet wisten. Drie procent ten slotte weet eigenlijk niet zo goed of ze dat wel wisten.

Hoe het hologramfolie daadwerkelijk gecontroleerd diende te worden, was bij 79 procent van de stembureaus bekend. Bij 14 procent was het niet bekend. Zeven procent van de voorzitters blijft het antwoord schuldig.

Het merendeel vond het hologramfolie gemakkelijk te controleren. Vier procent van de voorzitters geeft echter aan dat zij het lastig vonden.

Figuur 9: Vonden de leden van uw stembureau en uzelf de hologramfolie op de stempas makkelijk te controleren?

Basis: alle stembureaus (n = 580)

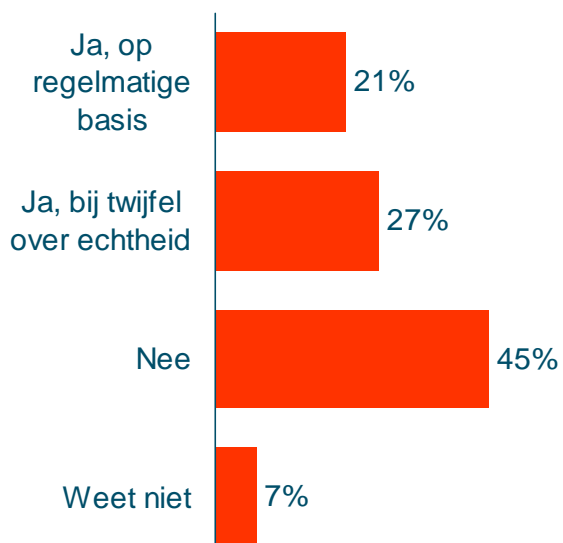
Zo'n zes op de tien stembureaus waren voorzien van een referentie stempas.

4.3 Bij een vijfde van de stembureaus is het tweedelijs echtheidskenmerk op regelmatige basis gecontroleerd

En hoe zit het met het tweedelijs echtheidskenmerk? 73 procent van de voorzitters zegt dat zij zelf of iemand anders uit hun stembureau voorafgaand aan de verkiezingsdag geïnformeerd is over het tweedelijs echtheidskenmerk. 17 procent zegt dat dit niet zo is en 10 procent weet eigenlijk niet zo goed of dat het geval was.

Het controleren van het tweedelijs kenmerk is niet verplicht. Toch heeft een vijfde het op regelmatige basis gedaan. Ruim een kwart heeft het alleen gecontroleerd bij twijfel over echtheid.

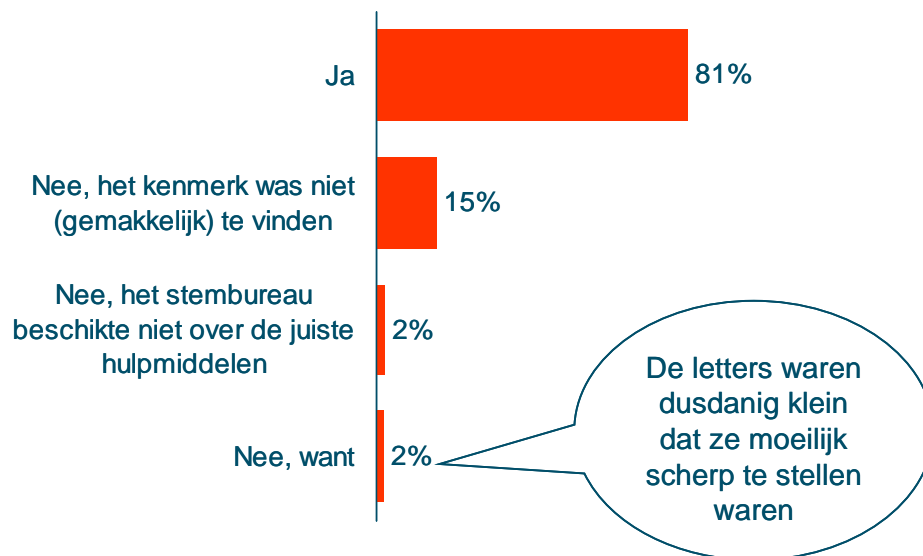
Figuur 10: Heeft uw stembureau het tweedelijs kenmerk op de stempas gecontroleerd?

Basis: alle stembureaus (n = 580)

Over het algemeen vonden de stembureaus het gemakkelijk om het tweedelijs echtheidskenmerk te controleren.

Figuur 11: Vonden de leden van uw stembureau en uzelf de controle van de tweedelijs echtheidskenmerken gemakkelijk te controleren?

Basis: stembureaus die tweedelijs echtheidskenmerken hebben gecontroleerd (n = 280)

Wanneer stembureauleden na controle nog steeds twijfelden over de echtheid van de stempas, konden zij de contactpersoon van de gemeente bellen. Bijna twee procent van de stembureaus (1.7 om precies te zijn) heeft dit gedaan. Dit is voornamelijk in de sterk stedelijke gemeenten geweest. Van de stembureaus in Amsterdam en Rotterdam (de zeer sterk stedelijke gemeenten) heeft zelfs 3.4 procent de contactpersoon bij de gemeente gebeld.

4.4 Slechts enkele stempassen zijn ingenomen

Uit het proces verbaal dat de stembureaus hebben opgemaakt, blijkt dat het erg weinig voorkomt dat een stembureau de stempas inneemt vanwege twijfels over de echtheid. Bij slechts 1.2 procent van de gemeenten (drie van de ondervraagde gemeenten) is het voorgekomen dat een stembureau een stempas heeft ingenomen. Per 1.000 kiesgerechtigden is 0.0007 keer een stempas ingenomen vanwege twijfels aan echtheid.

Stempassen kunnen echter ook ingenomen worden omdat de gegevens op de stempas niet overeenkomen met de gegevens op het identiteitsdocument. Ook dit

komt echter niet zo vaak voor. Het gaat om 0.006 stempassen per 1.000 kiesgerechtigden. In de meeste gemeenten is het echter niet één keer voorgekomen: slechts in 7.2 procent van de gemeenten zijn er op een van de stembureaus één of meerdere stempassen om deze reden ingenomen.

4.5 Distributie niet geheel zonder problemen

De distributie van de stempassen is niet in alle gevallen goed verlopen. Een vijfde van de gemeenten heeft te maken gehad met problemen of knelpunten bij de productie en distributie. Vrijwel alle klachten van de gemeenten hebben betrekking op de verspreiding. Zo'n acht op de tien gemeenten die een knelpunt hebben ervaren, noemen dat inwoners de stempassen niet of te laat hebben ontvangen.

Een greep uit de toelichtingen over de verspreiding:

- 'Veel klachten over de bezorging van de stempassen: niet bezorgd, bij de bureaus bezorgd en beschadigde stempassen.'
- 'Er zijn vrij veel mensen geweest die via TNT-Post de stempas niet hadden ontvangen.'
- 'TNT-Post heeft alle 19.000 stempassen 2 à 3 dagen ná de afgesproken datum bij de kiezers afgeleverd.'
- 'TNT-Post was de stempassen bijna een week kwijt. Vervolgens zijn erg veel stempassen niet of verkeerd bezorgd. Groot probleem was de machinale sortering. Dit ging niet vanwege de scheurrand van de stempas.'
- 'Een ieder jaar weer terugkerend probleem dat stempassen niet aankomen, terwijl ze wel aangemaakt zijn!'
- 'Personen op hetzelfde adres kregen op verschillende dagen hun stempas (soms pas 5 dagen later). Hierdoor hebben we veel telefoontjes gekregen.'
- 'De laatste jaren bezorgt Business Post de stempassen en de kandidatenlijsten en zijn de klachten over bezorging gelijk als toen TNT-Post het nog deed. Alleen het tarief is gunstiger. We verkeren in dubio aan wie we de bezorging in 2010 moeten gunnen.'
- 'Door het dunne papier van de stempassen is de voorsorteermachine van TNT-Post vastgelopen.'

Drie gemeenten noemen het probleem dat de stempas blijft plakken achter andere post:

- 'Stempassen zijn dunne kaartjes die in de distributie aan elkaar blijven plakken.'
- 'Mijn eigen biljet plakte achter een folder.'

- ‘Stempassen bleven aan elkaar kleven, waardoor de nodige stempassen op een verkeerd adres werden bezorgd.’

Twee gemeenten bekritisieren het uiterlijk van de stempas:

- ‘Stempas had een reclame-achtige uitstraling.’
- ‘Meermalen gemaakte opmerking van burgers: de stempas lijkt op een reclamefolder.’

Ten slotte noemen nog enkele gemeenten problemen bij de productie:

- ‘Het was een hele toer om het kiesbestand aan te maken en de juiste gegevens op een Cd-rom bij de drukker te krijgen.’
- ‘Het printen van een vervangende stempas via DKR is bewerkelijk. Je moet zelf nog een aantal gegevens erbij typen. Bovendien staan de gegevens niet op de juiste plek.’
- ‘De productie duurde langer dan gepland.’
- ‘Er was iets fout gegaan bij het snijden.’
- ‘Ruim 900 stempassen waren door een technisch probleem bij de drukker voorzien van verkeerde diakritische tekens.’

In bijlage 3 staat een overzicht van alle antwoorden weergegeven.

5. De vervangende stempas

Wanneer kiesgerechtigden hun stempas kwijt zijn geraakt, kunnen ze een vervangende stempas aanvragen. Bij de verkiezingen voor het Europees Parlement van 4 juni, kon dit in alle gemeenten tot en met 2 juni. In dit hoofdstuk wordt allereerst besproken hoe goed de kiesgerechtigden op de hoogte waren van de mogelijkheid om een vervangende stempas aan te vragen. Vervolgens wordt ingegaan op hoeveel kiesgerechtigden zich zonder (vervangende) stempas gemeld hebben bij een stembureau. Ten slotte komen de gemeenten aan het woord: hebben zij problemen gehad met de termijn van 2 juni?

5.1 Ruim de helft was op de hoogte van de mogelijkheid tot aanvragen van een vervangende stempas

Wisten kiesgerechtigden eigenlijk dat het mogelijk was een vervangende stempas aan te vragen? Ruim de helft (54 procent) was hiervan op de hoogte. Niet verrassend zijn stemmers beter op de hoogte dan niet-stemmers: 67 procent versus 46 procent.

Van de mensen die op de hoogte waren van de mogelijkheid om een vervangende stempas aan te vragen, wist bijna de helft (48 procent) ook dat dit tot en met 2 juni kon. Dit is een kwart van alle kiesgerechtigden.

Hoe wisten kiesgerechtigden ervan?

Tabel 3: Kunt u zich nog herinneren hoe u geïnformeerd bent? Hoe wist u... (in percentage)

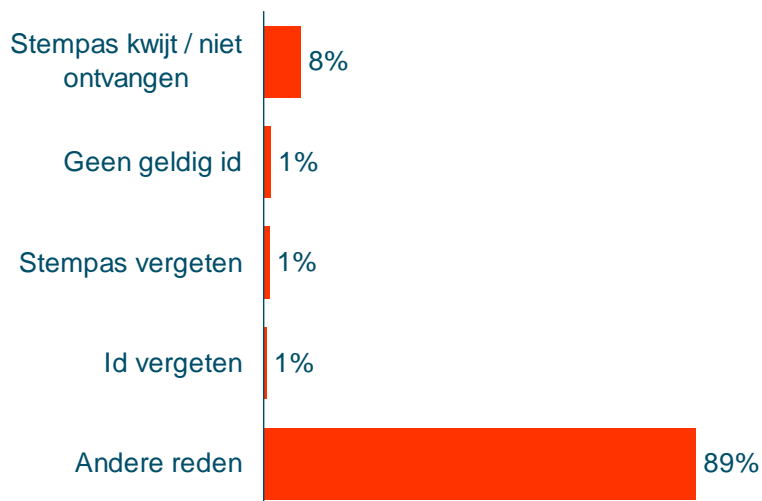
%	Dat kiezers een vervangende stempas kunnen aanvragen	Dat zonder stempas niet gestemd kon worden
Via informatie op de stempas	30	36
Via een brief van de gemeente	22	25
Via (regionale) radio	13	18
Via (regionale) televisie	11	13
Via (regionale) krant	11	16
Van de vorige verkiezingen	11	5
Via een brochure/folder	10	16
Van vrienden, familie, kennissen	6	6
Via internet	5	5
Anders	3	2
Weet ik niet meer	18	10

Basis: op de hoogte van vervangende stempas (n = 592) / termijn (n = 300)

Net als bij de identificatieplicht en de stempas, is de stempas zelf de belangrijkste informatiebron. Wederom gevolgd door de brief van de gemeente.

Hoeveel mensen zijn niet gaan stemmen omdat ze de stempas kwijt waren en geen vervangende stempas hebben aangevraagd?

Figuur 13: Kunt u aangeven of één van onderstaande aspecten voor u reden is geweest om niet te gaan stemmen?

Basis: niet stemmers (n = 391)

Van alle niet-stemmers heeft 11 procent niet gestemd ofwel omdat zij de stempas kwijt of vergeten waren ofwel omdat ze geen geldig identiteitsbewijs hadden of vergeten waren. Gepercentreerd op alle kiesgerechtigden is dit zeven procent. Let wel: het is één van de redenen geweest. Het is heel goed denkbaar dat er bij deze kiezers ook nog andere zaken speelden waardoor ze niet zijn gaan stemmen, denk bijvoorbeeld aan desinteresse, geen vertrouwen in Europa et cetera. Het is niet zo dat al deze mensen wel waren gaan stemmen als ze wel een stempas en geldig identiteitsbewijs hadden. Uit de eerdere evaluaties is bekend dat stemmen in een willekeurig stemlokaal opkomstverhogend werkt.

5.2 Gemiddeld hebben zich op elk stembureau twee kiesgerechtigden gemeld zonder (vervangende) stempas

Niet alle kiesgerechtigden zijn er op tijd achter gekomen dat ze niet kunnen stemmen zonder stempas. De voorzitters is gevraagd om te schatten hoeveel kiesgerechtigden zich zonder (vervangende) stempas in hun stemlokaal gemeld hebben. Gemiddeld gaat het om twee mensen per stembureau. Dit is 0.06 kiesgerechtigde per 1.000 kiesgerechtigden. In de niet-stedelijke gemeenten heeft per stembureau slechts één persoon zich zonder stempas bij het stemlokaal gemeld. Overigens zeggen bijna vier op de tien voorzitters (38 procent) dat er bij hun stembureau geen enkele kiezer geweest is die vanwege het kwijt zijn van de stempas niet kon stemmen.

Ook de gemeenten zijn gevraagd om een schatting te geven van het aantal kiesgerechtigden dat zich op een stembureau gemeld heeft zonder stempas. Gemiddeld denken de gemeentefunctionarissen dat het om 0.63 kiesgerechtigden per 1.000 kiesgerechtigden gaat. Zij schatten het dus hoger in dan de voorzitters van de stembureaus zelf.

En hoeveel mensen hebben zich (al dan niet bewust) gemeld met een stempas die opgenomen is in de opgave ongeldige stempassen (het RIS)? Dit gegeven is geregistreerd in het proces verbaal van de stembureaus. Per 1.000 kiesgerechtigden

hebben 0.05 mensen zich op het stembureau gemeld met een stempas die was opgenomen in het RIS.

5.3 Deadline voor aanvragen van vervangende stempas was voor vrijwel alle gemeenten goed haalbaar

Per 1.000 kiesgerechtigden hebben de gemeenten 1.2 vervangende stempassen uitgereikt. Dit is meer dan bij de verkiezingen voor de provinciale staten in 2007, toen de gemeenten per 1.000 kiesgerechtigden 0.5 vervangende stempassen hebben uitgereikt. Bij de landelijke verkiezingen eind 2006 waren het er juist meer: toen zijn zo'n twee vervangende stempassen per 1.000 kiesgerechtigden uitgereikt.

Na 2 juni hebben – naar schatting van de gemeentefunctionarissen – nog zo'n 0.3 kiesgerechtigden per 1.000 kiesgerechtigden geprobeerd om een vervangende stempas aan te vragen.

De termijn voor het aanvragen van de vervangende stempas was voor vrijwel de meeste gemeenten goed werkbaar. Vier procent van de gemeenten, met name de stedelijke gemeenten, noemt wel een knelpunt. Het betreft hier met name de tijdsdruk om 'het RIS nog tijdig te draaien'. Ook het verschil in sluitingstijd speelt mee:

- 'Als op het eind van de dag (2 juni) nog een vervangende stempas wordt aangevraagd is het moeilijk deze tijdig bezorgd te krijgen.'
- 'Bij ons was Burgerzaken op dinsdag ná 12.30 uur gesloten. Dat gaf ons voldoende tijd. Bij de volgende verkiezing is de opening op maandag tot 17.00 uur. Dan is er niet genoeg tijd om het RIS te verspreiden.'
- 'Wij hebben op dinsdag, dus ook op 2 juni, een openstelling tot 20.00 uur en dat was wat ongelukkig.'
- 'Als we de sluitingstijd pas hadden laten ingaan rond 17.00 uur, dan zouden wij een probleem hebben gehad. We hebben onze spullen namelijk elders opgeslagen en dan was de stemkoffer niet meer bereikbaar.'

Eén gemeente noemt het uitreiken zelf als knelpunt:

- 'Een knelpunt is dat kiezers op 2 juni 2009 moesten wachten terwijl hun nieuwe stempas gemaakt werd. Dat levert stress bij de medewerkers op en niet altijd begrip bij kiezers. Dit had echter geen gevolgen voor een tijdige verspreiding van het RIS.'

Overigens zijn er ook diverse gemeenten die aangeven geen knelpunten te hebben gehad, maar de termijn 'had juist wel wat ruimer gemogen':

- 'Voor ons is het absoluut geen probleem om op de dag voor de stemming nog een vervangende stempas te maken.'
- 'Wat ons betreft mag het weer tot op de dag voor de verkiezingen tot 12.00 uur.'

6. Vergoeding medewerkers

Los van de evaluatie van het stemmen in een willekeurig stemlokaal, is aan de gemeenten gevraagd hoe hoog de vergoeding is die de stembureau-medewerkers per dag krijgen. Deze vraag is pas in een later stadium aan de vragenlijst toegevoegd, waardoor niet alle gemeenten hem hebben gekregen. In totaal is de vraag aan 166 gemeenten voorgelegd.

6.1 Vergoeding van de medewerkers verschilt sterk per gemeente

De vergoedingen van de stembureau-medewerkers lopen sterk uiteen, van 50 euro tot 250 euro per dag. Gemiddeld geven de gemeenten een vergoeding van 119 euro per dag. Let wel, dit bedrag dient als indicatief beschouwt te worden. Het is namelijk niet eenduidig te interpreteren:

- Bij sommige gemeenten is het inclusief tellen, bij anderen exclusief;
- Sommige gemeenten hanteren een andere vergoeding voor de 'eigen' gemeenteambtenaren dan voor externe stembureauleden;
- Bij sommige gemeenten wordt het eten en drinken wel vergoed, bij anderen niet;
- Bij sommige gemeenten krijgen voorzitters meer dan andere leden;
- Sommige gemeenten hebben het bedrag inclusief btw weergegeven, anderen exclusief.

7. Overige interessante bevindingen

In dit hoofdstuk wordt besproken welke suggesties gemeenten nog meer hadden over het stemmen in een willekeurig stemlokaal.

7.1 Opmerkingen en suggesties van gemeenten

De gemeenten zijn nog om suggesties of opmerkingen gevraagd omtrent het stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Deze ruimte is door veel gemeenten aangegrepen om ook over andere verkiezingsgerelateerde zaken te klagen. Zo uit een groep van 35 gemeenten hun ongenoegen over het proces verbaal en bekritisieren 17 gemeenten het stemmen met potlood. Daarnaast geven 17 gemeenten aan dat ze graag zien dat de stembureaus eerder dicht gaan, bijvoorbeeld om 19.00 uur. Tien gemeenten maken een kritische opmerking over de uitslagenapplicatie als het OSV, onder meer de late levering ervan.

Met betrekking tot het stemmen in een willekeurig stemlokaal zeggen 17 gemeenten dat zij de identificatieplicht geen goede zaak vinden. Zij willen dat het wordt afgeschaft of dat het wordt versoepeld: alleen bij twijfel vraagt de stembureaumedewerker om het identificatiebewijs.

Gemeenten zien het stemmen in een willekeurig stemlokaal graag snel landelijk ingevoerd (16 keer genoemd). 'Zo spoedig mogelijk landelijk invoeren.' 'Landelijk invoeren zodat de identificatieplicht ook landelijk geldt.'

Ze willen graag dat er, al dan niet landelijk, meer voorlichting gegeven wordt over de identificatieplicht en over het stemmen in een willekeurig stemlokaal (15 keer genoemd). 'Zorg voor een goede landelijke publiciteit, bijvoorbeeld op tv (journaal) met name over de legitimatieplicht en dat er zonder stempas niet gestemd mag worden.'

Diverse gemeenten zien ook graag een landelijk systeem van stemmen in een willekeurig stemlokaal of dat het eenvoudiger wordt om de stempas tot kiezerspas om

te zetten (12 keer genoemd). 'Maak het mogelijk dat de stempas kan worden omgezet in een kiezerspas.'

Vier gemeenten geven aan dat zij zelf graag willen bepalen wat de termijn is voor het aanvragen van de vervangende stempas. 'Laat de gemeente zelf de datum bepalen tot wanneer vervangende stempassen aangevraagd kunnen worden.'

Drie gemeenten zien graag dat er op de stempas geen of juist meerdere locaties van stembureaus worden genoemd. Nu lijkt de stempas wat dat betreft nog te veel op de oude oproepingskaart. 'Waarom wordt alleen het dichtstbijzijnde stemlokaal genoemd?'

Drie gemeenten merken op dat ze het moeilijk uit te leggen vinden dat bij een onderhandse machtiging geen identificatie nodig is. 'De kiezer overlegt bij de stempas een identiteitsdocument en overlegt gelijk een volmachtbewijs zonder enige identificatie. Dit heeft tot vragen geleid bij de stembureauleden.'

Twee gemeenten zeggen dat het beter werkt om de stempas in een envelop te versturen. 'Wij hebben de stempassen in een envelop verstuurd. Volgens mij heeft dit enorm geholpen om kwijtraken te voorkomen.'

Ten slotte maken ook twee gemeenten een opmerking over het digitaal vervaardigen van vervangende stempassen. 'Lever een format aan voor het digitaal vervaardigen van vervangende stempassen. Dat gaat veel gemakkelijker dan het tikken met de ouderwetse schrijfmachine.'

In bijlage 3 staat een overzicht van alle antwoorden.

8. Conclusie

Concluderend kan gesteld worden dat het stemmen in een willekeurig stemlokaal wederom goed ontvangen is. De wijzigingen ten aanzien van de vorige experimenten hebben niet tot knelpunten of problemen geleid.

De identificatieplicht

Hoewel de medewerkers van de stembureaus en de gemeenten veel kritische geluiden hebben gehoord, kent de identificatieplicht toch veel steun onder de kiesgerechtigden. De controle ervan is bij de meeste stembureaus voorspoedig verlopen. De brochure Geldige Identiteitsdocumenten was hierbij een nuttig hulpmiddel.

De stempas

Ook de uniforme stempas is goed ontvangen. Kiesgerechtigden vonden de stempas duidelijk, begrijpelijk en volledig. Het eerstelijns echtheidskenmerk was gemakkelijk te controleren door de medewerkers. Het tweedelijns echtheidskenmerk werd wat lastiger bevonden. De distributie van de stempas is voor verbetering vatbaar: bij een vijfde van de gemeenten heeft dit tot problemen of knelpunten geleid.

De vervangende stempas

Het is nog niet alom bekend dat het mogelijk is om een vervangende stempas aan te vragen: 54 procent van de kiesgerechtigden weet ervan. De uniforme termijn voor het aanvragen van de vervangende stempas was voor vrijwel alle gemeenten goed haalbaar. Voor vier procent van de gemeenten, met name de stedelijke gemeenten, is het wel een knelpunt geweest.